

6. The Prosecutor v. Saif Al-Islam Gaddafi (Лівія) – <https://www.icc-cpi.int/libya/gaddafi>;

7. Використання електронних доказів під час досудового розслідування злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Протокол Берклі) : наук.-практ. poradnik / Л. В. Гаврилюк, І. В. Басиста, Д. С. Афонін та ін.; – Київ : ДНДІ МВС України; Вид-во «Політехніка», 2024. – 196 с. URL : <https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/4178>;

8. Закон України від 09 жовтня 2024 року № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text>.

Вольвак Олександр Миколайович
старший викладач Національної
академії Служби безпеки України
Юрик Валерій Валерійович
курсант 3 курсу Національної
академії Служби безпеки України

ВИКОРИСТАННЯ «ТАЄМНИХ СВИДКІВ» У СЛУЖБОВО-БОЙОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Питання правового статусу таємних (анонімних) свідків у кримінальному судочинстві набуло особливої актуальності в умовах збройних конфліктів, контртерористичних операцій та службово-бойової діяльності силових структур. Поєднання двох автономних правових режимів - кримінально-процесуального і службово-бойового - породжує колізію, за якої традиційні процесуальні гарантії стикаються з вимогами оперативної таємниці та безпеки учасників бойових дій.

Водночас застосування цього інституту пов'язане з низкою правових викликів, зокрема щодо забезпечення фундаментальних прав людини та дотримання стандартів справедливого судочинства, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, йдеться про необхідність гарантування права на захист, дотримання принципу змагальності сторін та можливості ефективного допиту свідків.

Проблематика ускладнюється тим, що показання осіб, які брали безпосередню участь у бойових операціях (розвідників, офіцерів спецпідрозділів, осіб під прикриттям), можуть стосуватися: обставин загибелі цивільних осіб, фактів застосування спецзасобів, а також операцій, інформація про які становить державну таємницю. Зазначені чинники обумовлюють необхідність спеціального правового регулювання - відмінного від загальних норм кримінального процесу.

Ключовим є формулювання основного правового питання, яке полягає у з'ясуванні відповідності такої практики стандартам справедливого судочинства, а саме чи є допустимим використання «таємних свідків» у службово-бойовій діяльності правоохоронних органів та спеціальних служб як засобу отримання доказової інформації в умовах підвищеної суспільної небезпеки, зокрема у справах, пов'язаних із тероризмом, організованою злочинністю, незаконним обігом зброї або діяльністю диверсійних груп? Застосування анонімності свідка об'єктивно обмежує процесуальні можливості сторони захисту, зокрема:

- право знати особу свідка та перевіряти його достовірність;
- право на ефективний перехресний допит;
- реалізацію принципу змагальності та рівності сторін.

У зв'язку з цим, постає питання відповідності такої практики стандартам справедливого судочинства, закріпленим у Конвенції про захист прав людини і основоположного свобод, а також необхідності встановлення балансу між публічними інтересами безпеки та приватними правами обвинуваченого.

Анонімні показання являють собою суттєве обмеження принципу змагальності, закріпленого у статті 6(3)(d) ЄКПЛ, яка гарантує обвинуваченому право «допитувати свідків обвинувачення або мати право на таке допитування». Великою палатою ЄСПЛ у справі *Al-Khawaja and Tahery v. United Kingdom* (2011) сформульовано трьохетапний тест, відомий як «тест Аль-Хаваджі»: (1) наявність поважної причини ненадання показань особисто; (2) оцінка значущості анонімних показань для вироку («the sole or decisive rule»); (3) наявність достатніх гарантій, що врівноважують обмеження прав захисту.

Правове регулювання використання «таємних свідків» базується на сукупності національних і міжнародних норм.

Насамперед, на рівні національного законодавства України ключове значення має Кримінальний процесуальний кодекс України, зокрема ст. 84, яка визначає поняття доказів, ст. 86 щодо допустимості доказів, а також ст. 95, яка регламентує оцінку показань свідка; водночас спеціальні процесуальні механізми захисту свідка передбачені, зокрема, ст. 352 КПК України (допит свідка в судовому засіданні з використанням технічних засобів, що унеможливають його ідентифікацію), що дозволяє забезпечити анонімність особи.

Крім того, важливу роль відіграє Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», зокрема статті 7, 15–16, що передбачають заходи забезпечення безпеки, такі як охорона, зміна документів, забезпечення конфіденційності відомостей про особу.

Практика Страсбурзького суду щодо таємних свідків у контексті службово-бойових операцій залишається відносно нечисленною, проте концептуально важливою. ЄСПЛ послідовно дотримується позиції, що ні

воєнний стан, ні проведення АТО/ООС не є підставою для автоматичного відступу від процесуальних гарантій статті 6.

У справі *Doorson v. Netherlands* (1996) ЄСПЛ вперше системно обґрунтував допустимість анонімних показань, зазначивши, що держава має обов'язок захищати законні інтереси свідків. Подальший розвиток доктрини відбувся у справах *Van Mechelen and Others v. Netherlands* (1997), *Visser v. Netherlands* (2002) та *Pesukic v. Switzerland* (2012), у яких суд конкретизував вимоги до судового контролю за анонімністю.

Принципово важливим для контексту службово-бойової діяльності є рішення у справі *Blagojevic and Jokic v. Нідерланди*, де ЄСПЛ припустив більш широкий захист для осіб, причетних до виконання державних завдань у зоні конфлікту. Водночас суд підкреслив: абсолютна анонімність, яка повністю виключає будь-яку можливість перевірки показань, є несумісною зі стандартами справедливого судового розгляду.

Узагальнюючи, можна виокремити такі мінімальні процесуальні гарантії, що мають супроводжувати показання таємного свідка: судова перевірка підстав анонімності; наявність незалежного судді для оцінки реального ризику; можливість захисту формулювати запитання навіть в анонімізованій формі; компенсаторні механізми для врівноваження обмежених прав захисту

Великобританія є однією з найбільш розвинених юрисдикцій у регулюванні анонімних свідків у контексті оперативно-розшукових та бойових операцій. Законом про кримінальне судочинство та докази 2008 р. (*Coroners and Justice Act 2008*, ss. 86–97) закріплено детальну процедуру отримання «анонімних судових наказів» (*witness anonymity orders*). Підстави для їх видачі включають загрозу життю або безпеці, захист конфіденційних оперативних методів та необхідність збереження національної безпеки.

Суттєвою особливістю нідерландської моделі є інститут «напіванонімного свідка»: ідентифікаційні дані відомі суду, але не захисту. Ця конструкція значною мірою задовольняє вимогам ЄСПЛ щодо судового контролю. Практика Верховного суду Нідерландів виробила стандарт «посилених процесуальних гарантій» для осіб, залучених до розвідувальних операцій.

Ізраїльська система, у якій збройний конфлікт є тривалим структурним чинником, виробила, мабуть, найбільш специфічний підхід. Закон про доказування (*Evidence Ordinance*) у поєднанні зі спеціальним законодавством у сфері безпеки дозволяє прокурорам звертатись із клопотанням про проведення «захищеного допиту». Нараховується кілька рівнів захисту: від простого псевдоніму до повної анонімності зі заміною голосу під час допиту.

Верховний суд Ізраїлю (БАГАЦ) у рішенні *HCJ 6026/94 Nazal v. IDF Commander* виробив доктрину «пропорційної анонімності», відповідно до якої ступінь обмеження процесуальних прав захисту має бути прямо

пропорційним ступеню ризику для свідка. Ця доктрина отримала широке застосування у справах, пов'язаних із діяльністю Цахалу та ШАБАКУ.

Таким чином, жодна з розглянутих юрисдикцій не виробила ідеальної моделі, проте найбільш збалансованою є нідерландсько-британська гібридна модель, яка поєднує судову перевірку підстав анонімності зі спеціалізованою інституцією «спеціального адвоката». Для України з урахуванням досвіду воєнного стану та масштабних кримінальних проваджень про воєнні злочини першочерговими є: внесення змін до КПК України у частині запровадження «процедури оперативного свідка»; ухвалення підзаконного акту, що регулює порядок надання показань військовослужбовцями з відповідними ступенями допуску до державної таємниці.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.04.2026).
3. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII : станом на 20 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення: 09.04.2026).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.04.2026).
5. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі Doorson v. Netherlands від 26.03.1996 р.
6. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі Van Mechelen v. Netherlands від 23.04.1997 р.
7. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі Al-Khawaja and Tahery v. UK від 15.12.2011 р.
8. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі Schatschaschwili v. Germany від 15.12.2015 р.